

Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoofdstuk 12 van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2019 – Denkend aan Nederland*

Pantser of ruggengraat? Over erfgoed, identiteit en cultuurbeleid

Thematische verkenning

Jeanet Kullberg

Over Denkend aan Nederland

Een groot deel van de Nederlanders geeft aan dat er zoiets als een Nederlandse identiteit bestaat. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft Nederlanders zélf gevraagd wat zij hieronder verstaan. Hierbij zijn vooral de Nederlandse taal, symbolen en tradities belangrijk. Er komen opvallend weinig verschillen tussen Nederlanders naar geslacht, leeftijd, opleiding en afkomst naar voren. We zijn het behoorlijk met elkaar eens over wat Nederland tot Nederland maakt; verschillen bestaan echter wel degelijk. Vrijheid geldt als grote gemene deler voor veel Nederlanders, maar de invulling van dat begrip verschilt in soms tegengestelde richtingen. Onder maatschappelijke druk worden mensen gedwongen een positie in te nemen. Zo kunnen er spanningen ontstaan tussen mensen die zich verbonden voelen met Nederland op basis van symbolen en tradities, en mensen die juist binding met Nederland ervaren op basis van burgerlijke vrijheden. Deze groepen kunnen botsen als er verschillend gedacht wordt over de invulling van de Nederlandse identiteit. Versterkt door (sociale) media geeft dit – ondanks de grote mate van overeenstemming – een beeld van een gepolariseerd land. Deze editie van het *Sociaal en Cultureel Rapport* analyseert en beschrijft datgene wat wij zien als een Nederlandse identiteit en wat ons als Nederlanders bindt en scheidt.

Denkend aan Nederland bestaat uit achttien hoofdstukken. Deze vormen samen verschillende bouwstenen om het burgerperspectief op Nederlandse identiteit gestalte te geven. Er is evenwel voor gezorgd dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden. Alle analyses, thematische verkenningen en essays zijn te vinden op www.scp.nl/SCR2019.

Colofon

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2019

scp-publicatie 2019-10

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkappele

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

isbn 978 90 377 0916 2

12 Pantser of ruggengraat?

Over erfgoed, identiteit en cultuurbeleid

Andries van den Broek en Pepijn van Houwelingen

Samenvatting

In dit hoofdstuk gaat het om cultureel erfgoed en nationale identiteit, om opinies daarover en om de rol van overheidsbeleid daarin. De huidige identiteitsdiscussie vindt plaats in een samenleving met mensen wier voorouders aan de andere kant van de geschiedenis van kolonialisme en slavernij stonden. Zij vragen meer aandacht voor hun kant van die geschiedenis. Dat leidt tot ongemakkelijke vragen, waarbij erfgoed niet alleen een ankerpunt maar ook een twistpunt kan blijken te zijn. Delen van het cultureel erfgoed behoren tot de ‘harde randen’ in de nationale identiteitsdiscussie.

Ruim de helft van de ondervraagden (56%) ziet in Zwarte Piet een traditioneel onderdeel van het sinterklaasfeest dat onveranderd moet blijven, een vijfde (21%) is voor verandering. Eveneens ruim de helft (opnieuw 56%) is van mening dat men nationale feestdagen onveranderd moet laten. Rond standbeelden van historische figuren is de bereidheid tot aanpassingen het grootst (65%).

In het spanningsveld rond erfgoed en identiteit zijn drie mogelijke rollen van de rijksoverheid te onderscheiden: een afzijdige, een faciliterende en een normstellende rol. Vooralsnog ziet de rijksoverheid in deze af van de normstellende rol, belijdt die met de mond de afzijdige rol, maar is de facto vooral sprake van de faciliterende rol, door op afstand borg te staan voor evenwichtige informatie en een zekere diversiteit van perspectieven. Met discussies over standbeelden, straatnamen en de intocht van Sinterklaas zien met name gemeenten, maar ook media en musea, zich in de praktijk overigens wel tot oordeelsvorming genoodzaakt.

12.1 Erfgoed en identiteit

Juist in deze tijd is de kennis van de voorgeschiedenis en groei van ons nationaal besef, van de eigen aard van ons volk en zijn plaats te midden van andere naties, meer dan ooit nodig.
(Huizinga 1960: flaptekst)

Nationale identiteit wordt behalve met hedendaagse eigenschappen vaak ook met het verleden in verband gebracht (zie ook hoofdstuk 1, 2, en 4). De relatie tussen identiteit en erfgoed is evenwel gecompliceerd (zie hoofdstuk 2). Een nationale identiteit volgt niet ‘als vanzelf’ uit ‘het nationale erfgoed’, maar is een interpretatie van en een keus uit dat erfgoed. De kijk daarop is veranderlijk, omdat het contemporaine perspectief op erfgoed aan wisselende interpretaties blootstaat. Bovendien is erfgoed vaak niet ondubbelzinnig natio-

naal. Van oudsher is kaatsen niet Fries en zijn tulpen niet Nederlands. Wat eens vreemd was, kan blijkbaar uitgroeien tot een icoon van eigenheid. Zo groeide de uit Zuid-Amerika afkomstige aardappel uit tot het eerste trefwoord in een veel gebruikte aanduiding van wat de typisch Nederlandse pot heet te zijn: ‘aardappelen, groente en vlees’. En de tomaat, een andere exoot uit Zuid-Amerika, werd een vermaard Nederlands exportproduct. Omgekeerd kan wat eens eigen en verbindend was, uitgroeien tot een bron van verdeeldheid. De rond de intocht van Sinterklaas oploeiende discussie over Zwarte Piet is daarvan het meest markante voorbeeld. Die figuur is in het midden van de negentiende eeuw plots aan de al veel oudere traditie van de sinterklaasviering toegevoegd. Sindsdien zijn de rollen van Sint en Piet gedurig aan verandering onderhevig geweest. Dit laat onverlet dat menig- een in Zwarte Piet nu een onmisbaar onderdeel van een onvervreemdbare en onveranderbare traditie ziet, waarop men ongaarne de kritiek hoort dat die qua uitdossing geënt is op de pagedracht, waarin zwarte slaven op schilderijen te zien zijn (Boer-Dirks 1993; Euwijk en Rensen 2017; Van Stipriaan 2014), of dat die ten tonele werd gevoerd tijdens de hoogtij- dagen van negentiende-eeuwse ‘blackface’-optredens, waarbij blanken zwarte personages uitbeeldden op een manier die tegenwoordig als racistisch geldt (Koning 2018).

Daarnaast zijn diverse figuren uit de Gouden Eeuw, nadat ze lange tijd vooral als nationale helden te boek stonden, ter discussie komen te staan. Zo kantelde de beeldvorming rond Jan Pieterszoon Coen vanwege diens hardhandige ontvolking van de Banda-eilanden (waarover hij overigens destijds al door de leiding van de VOC werd gekapitteld, hij had het ook volgens toenmalige normen te bont gemaakt). En zo zijn er kritische opmerkingen gemaakt over de rol van Johan Maurits van Nassau-Siegen, gouverneur van de Hollandse kolonie in Brazilië (1636-1644), in de trans-Atlantische slavenhandel.

Voorheen afwezige of op de achtergrond sluimerende vragen over dit en ander betwist, beladen, schurend, controversieel of ongemakkelijk erfgoed vormen momenteel aanlei- ding tot soms scherpe meningsverschillen. Hier stuit een verlangen naar een roemrijke nationale identiteit op de notie dat Neêrlands verleden met kolonialisme en slavernij niet geheel van smetten vrij is. Dan schuurt het rond vragen of, in hoeverre en hoe de keerzijde van ons erfgoed erkenning dient te genieten en wat dit betekent voor standbeelden en straatnamen.

Dat deze vraagstukken over erfgoed en identiteit juist nu de gemoederen bezighouden, zegt meer over vandaag dan over gisteren. Aan de historische feiten is weinig veranderd. Er is minder sprake van nieuwe gegevens die vroegere gebeurtenissen in een heel ander daglicht stellen dan van een ander perspectief op die vroegere gebeurtenissen.

Duidingen van erfgoed en identiteit variëren niet alleen door de tijd, maar ook ruimtelijk. In buurten, wijken, dorpen en streken kan men identiteit ervaren in dialect, tongval en gebruiken. Daarnaast is er sprake van een nationale identiteit. In het laatste regeerakkoord staat daarover: ‘We vinden het belangrijk de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten’ en ‘Het is van groot belang dat we die historie en waar- den actief uitdragen. Het zijn ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalise- ring en onzekerheid.’ Een schaalniveau hoger zet de EU zich in voor het gemeenschappe- lijke Europese cultureel erfgoed. 2018 was het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed, met

als motto 'Erfgoed verbindt, Europa inspireert' en met als doel 'om meer mensen bewust te maken van onze Europese identiteit' (Blott 2018: 3). Op mondiaal niveau, tot slot, zet Unesco zich in voor het behoud van het materiële werelderfgoed, vanwege de uitzonderlijke en universele waarde ervan voor de mensheid. Op de Unesco-agenda staat ook het levend houden van het immateriële erfgoed, vanwege de betekenis ervan voor gemeenschappen.

Blijkbaar kent erfgoed aanknopingspunten voor lokale, nationale, continentale en mondiale identiteit. Op het nationale niveau, dat hier het onderwerp is, werd en wordt erfgoed bewust als verbindende factor ingezet (zie § 12.2). De kennelijke noodzaak daartoe geeft ook aan dat het bestaan van een nationale identiteit blijkbaar niet vanzelfsprekend is. En de discussie daarover geeft aan dat de inhoud van die nationale identiteit in een meerstemmige samenleving dat evenmin is.

Aan de actuele wrijving over erfgoed liggen botsende hedendaagse zienswijzen op toenmalige gebeurtenissen ten grondslag (zie ook hoofdstuk 2). Daarin zijn een patriottisch nationalistisch en een universeel humanistisch beeld te onderscheiden (Kromhout 2018). Die beelden vallen soms samen, zoals bij het herdenken van de Tweede Wereldoorlog. Dan is vanuit zowel het patriottische als het universele beeld het slachtofferperspectief maatgevend (hoewel dat gedeelde perspectief in het verleden geen garantie bleek voor eensgezindheid over dat herdenken). Die twee beelden botsen echter als het gaat om kolonialisme en slavernij. Dan valt het slachtofferperspectief wel samen met het universele beeld, maar staat het op gespannen voet met het patriottische beeld.

Soms is rond erfgoed veeleer sprake van vergetelheid dan van woordenstrijd. Op de Veluwe verwierf de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) eind jaren dertig een terrein voor partijbijeenkomsten. Van 1936 tot in 1940 vonden hier de 'hagespraken' plaats. Op filmbeelden is te zien hoe Anton Mussert op 22 juni 1940 op 'de hagespraak der bevrijding' (!) een menigte toespreekt (Mussert 1940). Kort na de slag om de nabijgelegen Grebbeberg en het bombardement op Rotterdam zwaait men een laag overvliegend Duits vliegtuig geestdriftig toe, strekt men geregeld de rechterarm en antwoordt men op Musserts vraag 'Acht gij u in oorlog met Duitsland, ja of nee?' massaal met 'Nee'. Van dat NSB-complex resteert nog de muur waarop de sprekers stonden. Lang stond deze 'Muur van Mussert' te verpieteren, zonder enige duiding van de vroegere functie ervan. Pas na plannen tot sloop volgde in 2018 de erkenning als rijksmonument. De vergetelheid waarin die muur lang verkeerde is niet los te zien van een breed gevoeld ongemak met dat deel van het nationale erfgoed: het is geen plek van gedeelde trots. Daarbij was die vergetelheid deels bewust, uit vrees dat het een bedevaartsoord voor neonazi's zou worden, wat die vergetelheid eens te meer verbindt met hedendaags ongemak.

Erfgoed kan voelen als eigenheid, kan leiden tot verdeeldheid (zie hoofdstuk 8) en kan verkeren in vergetelheid. In al die gevallen zegt dat meer over het heden dan over het verleden. Erfgoed is daarmee zowel actueel als ambivalent, zeker in relatie tot nationale identiteit. Deze bijdrage opent met een schets van de rol die in Nederland in politiek en (cultuur)beleid aan erfgoed werd en wordt toegedicht. Dan komen huidige meningen over

erfgoed en identiteit aan de orde. Tot slot wordt stilgestaan bij de uitdaging waar de begrippen erfgoed en identiteit momenteel het (cultuur)beleid voor stellen.

12.2 Erfgoed en identiteit in politiek en beleid

Op de morgen na Waterloo schiep een in vrijheid herboren natie zich de mythe, die het jongst verleden onder vluchtig smalen of hardnekkig doodzwijgen danig verongelijkte. [...] De vaderlandse bodem moest woest en ledig gebleven zijn, gehuld in volslagen duister, voor de zon van 30 november 1813 opging. (Rogier 1963: 9)

De Bataafse Republiek (1795-1801) geldt wel als het begin van Nederlandse cultuurpolitiek (Pots 2010; zie ook hoofdstuk 2). De grondwet van 1798 voorzag in een ‘agent’ (minister) ‘van Nationale Opvoeding’, ter ‘vorming der Nationale Zeden’. Er werd op toegezien of het gebruik van nieuwe vrijheden (drukkers, vereniging en vergadering) niet strijdig was met burgerzin, maar dienstbaar aan het vaderland. Daarbij speelden in de loop der jaren wisselende visies op burgerschap een rol. Begin negentiende eeuw legde het motief van natievorming veel gewicht in de schaal. Nederland als nationale staat had niet als vanzelf in ieders hart een warm plekje, waarnaast van meet af aan ook het idee gold dat cultuur verheft. In de loop der tijd werden rijksmusea en onderwijs (inclusief het schoolvak ‘vaderlandsche geschiedenis’ en gestandaardiseerde Nederlandse taal) uitgerold. De ‘Vernederlandsing van Nederland’ was een moeizaam proces (Van Ginkel 1999). De confessionele reactie op de neutrale onttovering van de wereld door de overheid luidde aan het eind van de negentiende eeuw decennia van verzuiling in. Binnen die zuilen werd naast de Nederlandse een eigen (deel)identiteit gecultiveerd (katholiek, protestant of socialist). In de jaren zestig en zeventig verloren die verzuilde (deel)identiteiten sterk aan zeggingskracht en won het ethos van zelfontplooiing en zelfbeschikking terrein, een ethos dat de overheid geen ruimte liet voor een hernieuwde rol als zedenmeester of volksopvoeder. Iemands identiteit werd vooral iemands individuele aangelegenheid.¹

Wat cultuurpolitiek betreft bestond er kort na de Tweede Wereldoorlog nog brede politieke steun voor de gedachte dat de overheid een culturele taak had, vanwege de morele oorlogsschade, maar ook ter bescherming van de culturele verworvenheden in ons land tegen zowel communisme als consumentisme. De consensus over een culturele taak van de overheid bleef lang intact, ook al verdampten gaandeweg de onderliggende cultuurpolitieke doelstellingen. Bescherming, bevordering en spreiding van cultuur werden doelen op zich, zonder referentie aan achterliggende idealen als nationale identiteit of verheffing van het volk.² Burgers wensten geen bemoeienis met hun identiteit of vrije tijd, en cultuurprofessionals niet met hun professie. Cultuurpolitiek werd cultuurbeleid (Smithuijsen 2005), met de verdeling van subsidies, de subsidieafhankelijkheid van culturele instellingen en de autonomie van die instellingen in de besteding van subsidies als voornaamste onderwerpen.³ De mate waarin instellingen op subsidie mogen drijven staat al sinds minister Brinkman in de jaren tachtig op de agenda. Staatssecretaris Van der Ploeg drong aan op meer cultureel ondernemerschap, met als doel het culturele veld gevoeliger te maken voor

de wensen van het publiek. Het eerste kabinet-Rutte zette in op bezuinigen, vooral op kunsten. Erfgoed werd daarbij ontzien, net als bibliotheken en educatie. Door de vierjaarlijkse systematiek van het cultuurbeleid was minister Bussemaker gedurende het tweede kabinet-Rutte gebonden aan de onder staatssecretaris Zijlstra ingezette koers. Het derde kabinet-Rutte is in zoverre een continuering van de twee eerdere dat er opnieuw veel aandacht (en dit keer ook extra geld) is voor erfgoed, met name voor kerkgebouwen. Daarmee tekende zich in de voorbije jaren in het cultuurbeleid een zekere (her)prioritering ten faveure van erfgoed af.

Wat gaat daarachter schuil? Enerzijds duidt dit op een afnemend politiek draagvlak voor subsidies aan kunst. Die afname is scherp verwoord in de pvv-slogan 'subsidieslurpers', maar volgde uit een bredere erosie van het politieke draagvlak voor kunstsubsidies (Van den Broek 2012). Anderzijds ligt aan die (her)prioritering een grotere waardering van het erfgoed ten grondslag, zo leert een bloemlezing uit recente partijprogramma's, regeerakkoorden en cultuurnota's.

Van de grotere politieke partijen in de Tweede Kamer heeft de pvv wellicht de helderste visie op het belang van erfgoed. Het 2010-verkiezingsprogramma kende de cultuurparagraaf Kiezen voor onze cultuur. Over erfgoed staat er: 'De Canon van de Nederlandse geschiedenis wordt verplicht' en 'Onze heroïsche vaderlandse geschiedenis mag meer in het zonnetje worden geplaatst. Het Nationaal Historisch Museum wordt geen weg-met-ons-museum.' In 2012 stelde de pvv dat het belangrijk voor onze kwaliteit van leven is 'om onze cultuur aan een volgende generatie door te geven', om 'onze mooie Nederlandse taal te verdedigen en niet aan 'mooie lokale tradities te tornen'. Het korte verkiezingsprogramma uit 2017 bevatte geen standpunt over cultuur of erfgoed.

Aan de andere kant van het politieke spectrum wees de sp in het 2010-verkiezingsprogramma eveneens op het belang van kennis van de geschiedenis: 'Wie zijn geschiedenis niet kent, is slecht toegerust voor de toekomst. Juist in een land waar de tweedeling groeit, is het van belang kennis te nemen van ons verleden.' De partij bepleitte behalve een Nationaal Historisch Museum ook dat rijksmusea minstens één dag in de week gratis zijn 'om ons nationaal erfgoed meer toegankelijk te maken'. Dat laatste standpunt is in 2012 en 2017 herhaald.

GroenLinks en D66 maakten zich in hun verkiezingsprogramma's sterk voor kunst en creativiteit, en hadden minder aandacht voor erfgoed. Het verkiezingsprogramma van GroenLinks uit 2010 zweeg daarover, dat uit 2012 noemde het slechts terloops. In 2017 heeft die partij er meer aandacht voor: 'We erkennen zowel de mooie als donkere kanten van onze geschiedenis. Dat betekent dat we tradities mogen aanpassen. Zwarte Piet is hiervan een voorbeeld.' 'Bevrijdingsdag (5 mei) en Keti Koti (1 juli), de bevrijding van de slavernij, worden nationale feestdagen waarop iedereen ieder jaar vrij is en we de vrijheid met elkaar vieren.' En men bepleitte 'een nationaal museum, waar ruime aandacht is voor het slavernijverleden, koloniale verleden en de geschiedenis van migratie in Nederland.' D66 besteedde in 2010 veel aandacht aan cultuur, kunst vooral, maar nauwelijks aan erfgoed. Later zijn er wel passages over erfgoed: 'Ons erfgoed vormt een brug tussen ons verleden en onze toekomst. D66 vindt het belangrijk dat onze samenleving dit historisch besef met

zich mee draagt' (2012) en 'Ons culturele erfgoed is het tastbare verleden dat we kunnen doorgeven aan toekomstige generaties' (2017).

De PvdA noemde in 2010 het belang van kennis van onze afzonderlijke en gemeenschappelijke geschiedenis om te versterken wat ons bindt, 'om vervreemding tegen te gaan en om de identificatie met de eigen omgeving te bevorderen' en in 2012 dat we door de overdracht van ons culturele erfgoed weten waar we vandaan komen en dat dit een basis voor ontmoeting biedt tussen verschillende culturen. In 2017 was te lezen dat 'Cultuur gaat over wie we zijn en wie we kunnen zijn, waar we vandaan komen en waar we naartoe gaan, over onze drijfveren en onze dromen. [...] Het is de schatkamer van ons verleden met haar mooie en minder mooie kanten, het geeft uiting aan de identiteit van vandaag, en het is een kraamkamer voor de ideeën en de verbeelding van de toekomst.' 'Kunst en cultuur dragen bij aan de onderlinge verbondenheid en weerbaarheid van de samenleving.' 'Cultuur verbindt mensen. Het is een uitdrukking van het geheel van onze waarden en draagt wezenlijk bij aan onze identiteit. Kennismaken van elkaars cultuuruitingen kan groepen mensen dichterbij elkaar brengen, draagt bij aan het opbouwen en bijhouden van een samenleving die als echte gemeenschap beleefd wordt', aldus het CDA-verkiezingsprogramma uit 2010. En: 'Cultuureducatie en geschiedenis verdienen een vanzelfsprekende plaats in het onderwijs. Het brengt jongeren in verbinding met vragen van zingeving, met dieptelagen van onze cultuur en met de onderliggende waarden van onze samenleving.' Bij erfgoed legde het CDA een specifiek accent: 'Het behoud van religieus erfgoed verdient bijzondere aandacht.' In 2012 schreef men dat cultuur en erfgoed bijdragen aan identiteit, met ditmaal het accent dat cultureel en religieus erfgoed breed toegankelijk moet zijn. In 2017 noemde men cultuur als drager van saamhorigheid, verbinding, geborgenheid en identiteit, en was er opnieuw aandacht voor het behoud van kerken als cultureel erfgoed.

Volgens het VVD-verkiezingsprogramma uit 2010 draagt cultuur bij aan een vrije, tolerante en dynamische samenleving. Daarnaast bevatte het programma de kern van de omslag in het cultuurbeleid van het eerste kabinet-Rutte: 'De VVD wil meer ruimte geven aan de samenleving en minder aan de overheid. Cultuur moet terug naar de samenleving.' De bezuinigingen betroffen vooral de kunst, 'Het behoud van cultureel erfgoed en monumentenzorg zijn taken waarbij de VVD wel een belangrijke rol voor de overheid weggelegd ziet', een standpunt dat de VVD in 2012 herhaalde. Het programma van 2017 kende passages die getuigen van trots op Nederland: 'In onze hele geschiedenis zijn wij Nederlanders voor niemand bang geweest. Onze geschiedenis is er één van nieuwsgierigheid, van handel en van lef.' 'Dat is het Nederland dat wij koesteren.' 'Nederland kent een cultuur met een rijke geschiedenis en een springlevend heden.' Ook bepleitte de VVD opwaardering van 5 mei: 'In tegenstelling tot religieuze feestdagen zijn Koningsdag en 5 mei dagen die door Nederlanders van alle achtergronden gevierd worden. Daarom wordt naast Koningsdag ook 5 mei elk jaar een vrije dag.'

In het regeerakkoord van 2010 lag de passage over cultuur in het verlengde van het toenmalige VVD-verkiezingsprogramma. Met het ontzien van erfgoed en met steun voor religieus erfgoed lag die ook in lijn met de programma's van gedoogpartner PVV en coalitiepart-

ner CDA. Het beleid van staatssecretaris Zijlstra was daar een nadere uitwerking van, al trok hij wel de stekker uit de plannen voor een Nationaal Historisch Museum dat was voorzien in Arnhem (maar dat intussen de facto op kleinere schaal een paar honderd meter verderop wel is gerealiseerd in de tentoonstelling De Canon van Nederland van het Nederlands Openluchtmuseum) (zie de info op de website van het museum onder Uitgelicht). In het regeerakkoord van 2012 werd erfgoed niet genoemd, in 2017 wel. ‘Cultuur verrijkt het individu en verbindt de samenleving’, aldus dat regeerakkoord, dat vervolgens wees op de waarde van cultuur ‘voor onze identiteit en geschiedenis’ en sprak van ‘meer middelen voor het behoud en de ontwikkeling van volkscultuur’ en van ‘Speciale aandacht voor monumentale kerken, ook als die leeg komen te staan’. ‘We vinden het belangrijk de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten.’ ‘Dit zijn waarden waar we trots op zijn en die ons maken tot wie we zijn. Het is van groot belang dat we die historie en waarden actief uitdragen. Het zijn ankers van de Nederlandse identiteit in tijden van globalisering en onzekerheid. Op school leren kinderen daarom het Wilhelmus, inclusief de context ervan. Ook maken we het mogelijk dat alle kinderen tijdens hun schooltijd het Rijksmuseum en ons parlement bezoeken. We investeren in het beter zichtbaar maken en zo mogelijk toegankelijk maken van historische plaatsen in het land die het verhaal van onze geschiedenis vertellen. De in 2006 opgestelde nationale canon is hierbij leidend. Deze nationale canon wordt uitgereikt aan jongeren die de leeftijd van 18 jaar bereiken en aan personen die het Nederlanderschap verwerven.’

In haar beleidsbrief *Cultuur in een open samenleving* werkte minister Van Engelshoven (ocw 2018a) deze gedachten begin 2018 nader uit: ‘Erfgoed, zoals monumenten en musea, laat zien waar we vandaan komen, wat ons heden is en hoe we ons ontwikkelen. Cultuur heeft betekenis voor de toekomst van ons land, voor het debat over identiteit en voor de zoektocht naar wat ons allen bindt. Het kabinet vindt het belangrijk de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten.’ ‘Het biedt in de veranderende wereld van globalisering een houvast voor de toekomst.’ ‘Erfgoed is daarmee een mooi voorbeeld van hoe cultuur een verbindende kracht in onze samenleving kan zijn.’ ‘Meer aandacht voor historische en maatschappelijke ontwikkelingen helpt bij het begrijpen van elkaars achtergronden en cultuur. Het is belangrijk dat we oog hebben voor ongemakkelijke waarheden die lang buiten het historische bewustzijn vielen, zoals het Nederlandse slavernijverleden’ (ocw 2018a: 4, 8). In haar nota *Erfgoed telt* schreef ze: ‘Bij de grote veranderingen in onze leefomgeving biedt erfgoed herkenning en geeft het houvast en identiteit’ en ‘Erfgoed brengt mensen samen en zorgt voor vertrouwdheid in een snel veranderende omgeving.’ Daarbij zag ze een rol voor de canon van Nederland: ‘Het debat over monumenten, gebruiken en tradities uit het verleden heeft betekenis voor de toekomst van ons land, voor het debat over identiteit en voor de zoektocht naar wat ons bindt. In het regeerakkoord heeft het kabinet afgesproken te investeren in “het zichtbaar en toegankelijk maken van historische plaatsen die het verhaal van onze geschiedenis vertellen”’. De canon van Nederland biedt hiervoor een leidraad, evenals het monumentenbestand. De canon belicht de geschiedenis van ons land in vijftig vensters: van Erasmus tot Aletta Jacobs, van de Statenbijbel tot Annie M.G. Schmidt. De vensters ‘Tweede Wereldoorlog’ en

‘Anne Frank’ geven een inkijk in de geschiedenis van deze oorlog. Daarmee is het een krachtig middel om jongeren te onderwijzen over de waarde van vrijheid en democratie. Voor ongemakkelijke waarheden die lang buiten het historische bewustzijn vielen, zoals het Nederlandse slavernijverleden, heeft de canon ook oog’ (ocw 2018b: 3, 20).

Anders dan het regeerakkoord, dat, net als het merendeel van de partijprogramma’s, vooral de verbindende waarde van het erfgoed benadrukte, benoemde Van Engelshoven in haar twee zojuist genoemde beleidsstukken ook de ‘ongemakkelijke waarheden’ die in het erfgoed besloten liggen. Dit doorbrak de grondtoon dat erfgoed alleen maar zou verbinden.⁴ Dat laatste is soms inderdaad niet het geval. Zo is de Nationale dodenherdenking op 4 mei in het leven geroepen om een voordien niet bestaande harmonie te bewerkstelligen, een harmonie die ook nu nog niet vanzelf spreekt (Van den Broek 2018). Momenteel laten discussies over Zwarte Piet en over standbeelden van en vernoemingen naar historische figuren als Jan Pieterszoon Coen eveneens zien dat het erfgoed niet alleen maar verbindt. Het is niet zonder aanleiding dat de Nederlandse Unesco Commissie (NUC 2017) ten behoeve van (lokale) beleidsmakers een brochure uitgaf over hoe om te gaan met betwist erfgoed.

Destijds schrijvend over cultuur in het algemeen, maar momenteel opmerkelijk van toepassing op erfgoed in het bijzonder, signaleerde staatssecretaris van cultuur Nuis bijna een kwart eeuw geleden een spanning tussen cultuur als pantser versus cultuur als ruggengraat. ‘Wie cultuur vooral gebruikt als onderscheidingsteken, wie culturele identiteit propageert als middel om het verschil te markeren tussen de eigen groep en de anderen, kan gemakkelijk terechtkomen in een onvruchtbaar defensief. Cultuur verwordt dan tot een pantser tegen een als vijandig ervaren buitenwereld, waarachter men weliswaar veilig lijkt te kunnen schuilen, maar dat ook afsluit van de wereld en zo elke verdere groei verhindert. Wie daarentegen zijn culturele verworvenheden met zich meedraagt als een innerlijke zekerheid, een steun in de rug die in staat stelt tot welwillende omgang met andersdenkenden zonder angst voor identiteitsverlies, blijft slagvaardig en tot verandering in staat. [...] Een samenleving vol gepantserden drijft in argwaan uiteen; een maatschappij van mensen met cultuur als ruggengraat kan groeien naar eenheid in verscheidenheid’ (ocw 1995: 4).⁵

Het moge nu duidelijk zijn waaraan de titel van ons hoofdstuk is ontleend. In kort bestek kunnen we niet vaststellen in hoeverre erfgoed momenteel als pantser dan wel als ruggengraat dient. Wel volgt een poging om van enkele vormen van erfgoed die momenteel ter discussie staan vast te stellen hoe mensen daar medio 2018 over dachten. Daarna komt aan de orde hoe de wrijvingswarmte in huidige discussies over het erfgoed te duiden en voor welke uitdagingen dat het cultuurbeleid stelt.

12.3 Erfgoed en identiteit in de publieke opinie

Altijd dat vasthouden aan iets wat zogenaamd onderdeel is van cultuur of identiteit – het is valse identiteit, het is niet zo. Vaak weten mensen die voor Zwarte Piet zijn niet wanneer of waarom iets is ontstaan. Dat snap ik ook wel weer, want de blanke Nederlandse man wordt al veel afgenomen. Gekort op uitkering, Syrische vluchtelingen. Nu ook Zwarte Piet nog. Ik begrijp het gevoel wel, dat moet je ook proberen te begrijpen. (citaat uit een focusgroep-gesprek)

In focusgroepgesprekken⁶ verwees men in antwoord op de vraag ‘Waar denkt u aan bij de Nederlandse identiteit?’ regelmatig spontaan naar erfgoed, vooral naar tradities (immaterieel erfgoed) als Sinterklaas en naar symbolen als de Nederlandse vlag, het volkslied en de kleur oranje. Beroemde kunstwerken als De Nachtwacht werden vrijwel niet genoemd. Deelnemers aan die gesprekken is gevraagd maximaal vier begrippen op te schrijven die hun gevoel van verbondenheid met Nederland weergeven. Binnen de genoemde begrippen staan tradities en symbolen voorop. Het betrof immaterieel erfgoed als Koningsdag, kerstfeest en Sinterklaas, en materieel erfgoed als fietsen, bloemen, drop, kroketten, kaas, melk, zuurkool en aardappelen.

Gevraagd om uit een reeks Nederlandse kenmerken – variërend van taal, landschap en helden tot normen en waarden – te kiezen waar men zich het meest mee verbonden voelde, noemde bijna niemand erfgoed, behoudens de taal. Dan kwamen veeleer kenmerken als de vrijheid van meningsuiting naar voren. Dit bleek ook in een eerdere versie van de enquête,⁷ waarin werd gevraagd naar belangrijke respectievelijk typische kenmerken van Nederland (of Nederlanders). Als typisch noemde men een mengeling van eigenschappen en erfgoed: nuchter, molens, Sinterklaas, vrijheid, zuinig, kaas en klompen. Bij belangrijke kenmerken speelde erfgoed echter nauwelijks een rol. Dan overheersen normen en waarden, met woorden als vrijheid, nuchter, tolerant, open, sociaal en democratie. Erfgoed acht men blijkbaar typerend, normen en waarden belangrijk. Op de vraag in een aantal trefwoorden op te schrijven bij welke zaken men, denkend aan Nederland, positieve of negatieve gevoelens had, werden zelden (circa 1%) ‘erfgoedwoorden’ opgeschreven, noch bij positieve noch bij negatieve gevoelens. De vraag in enkele trefwoorden aan te geven wat men hoopt dat over 50 jaar nog steeds herkenbaar is voor Nederland, leverde vaker (bij 8% van de respondenten) ‘erfgoedwoorden’ op.

Erfgoed staat in het denken over Nederland weliswaar niet voorop, het is nu en dan wel aanleiding tot hoog oplopende meningsverschillen.⁸ Om die reden is in de enquête een aantal stellingen voorgelegd over meer of minder omstreden erfgoed, te weten: nationale feestdagen, historische figuren en Zwarte Piet.

Nationale feestdagen

Nederland kent enkele nationale feestdagen, veelal met een christelijke achtergrond. Ontkerkelijking zou aanleiding kunnen zijn tot neutralere nationale feestdagen, herwaardering van de nationale geschiedenis tot het opwaarderen van Bevrijdingsdag of Keti Koti (de

feestdag ter viering van de afschaffing van de slavernij) tot vrije dag, en erkenning van andere religies tot introductie van een nationale feestdag uit een andere religie. In een WRR-voorstudie is erkenning van de ramadan en van het einde van de slavernij als feestdagen aangemerkt als middel tot integratie van nieuwe Nederlanders (Grever en Ribbens 2008). In de vorige paragraaf bleek verandering van feestdagen bij een enkele politieke partij soms onderdeel van het verkiezingsprogramma.

Ruim de helft van de ondervraagden (56%) wil de nationale feestdagen onveranderd laten (tabel 12.1).⁹ Een klein deel (9%) heeft geen mening. Iets meer dan een derde (35%) staat open voor verandering. Bijna een op de vijf respondenten (17%) zou graag een minder religieuze lading zien. Een op de twintig wil ze afschaffen in ruil voor extra vrije dagen. Slechts een heel kleine minderheid (2%) wil nationale feestdagen aanpassen aan de veranderende samenstelling van de bevolking door tweede pinksterdag te verruilen voor het Suikerfeest. Ruim een op de tien Nederlanders wil nationale feestdagen alleen veranderen als het overgrote deel van de bevolking het daarmee eens is. Jongeren en hogeropgeleiden lijken daarbij wat veranderingsgezinder te zijn.

Tabel 12.1

Oordelen over verandering van nationale feestdagen, 16 jaar en ouder, 2018 (in procenten; n = 4852)^a

	allen	leeftijdsgroep			opleidingsniveau		
		16-34	35-64	≥65	laag	midden	hoog
onveranderd laten.	56	47	58	62	58	62	46
alleen veranderen als het overgrote deel van de bevolking het daarmee eens is.	11	13	9	14	11	10	14
aan andere bevolkingsamenstelling aanpassen: voortaan Suikerfeest in plaats van tweede pinksterdag als nationale feestdag.	2	2	3	2	2	2	4
een minder religieuze lading geven: voortaan elk jaar vrij met bevrijdingsdag in plaats van tweede pinksterdag.	17	19	17	14	14	13	26
afschaffen in ruil voor extra vrije dagen.	5	6	6	2	5	5	6
geen mening	9	13	8	5	11	9	4

a 'Nederland kent enkele nationale feestdagen met een christelijke oorsprong (tweede paasdag, hemelvaartsdag, tweede pinksterdag, de kerstdagen). Niet iedereen herkent zich daarin. Hoe denkt u over deze nationale feestdagen? Welk van onderstaande meningen komt het meest met uw mening overeen? Deze nationale feestdagen ...'

Bron: SCP, DAN'18, gewogen data

Standbeelden van historische figuren

Vanwege de keerzijde aan hun daden worden enkele historische figuren niet louter meer als helden gezien. Dat leidt tot discussies over de naar hen vernoemde straten en scholen en over hun standbeelden in de publieke ruimte. Men denkt wisselend over de omgang

met standbeelden van historische figuren als Jan Pieterszoon Coen (tabel 12.2). Niet meer dan een op de zeven (14%) vindt dat ze zonder meer een zichtbare plek in de publieke ruimte verdienen. Een iets groter deel heeft hierover geen mening (opvallend meer dan bij de vragen over feestdagen en Zwarte Piet). Drie op de tien van de ondervraagden zijn van mening dat ze in de publieke ruimte horen mits er ook aandacht is voor de keerzijde van hun roem (zoals is gebeurd met het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen in diens geboorteplaats Hoorn).¹⁰ Een vergelijkbaar deel vindt dat ze in een museum horen om de aandacht te kunnen vestigen op de keerzijde van hun handelen. De twee extreme posities – die standbeelden horen er helemaal niet te zijn versus er moeten meer van die standbeelden zijn – ondervinden elk slechts instemming van 3%. Kort gezegd is ruim 60% van de ondervraagden van mening dat er een plek moet zijn voor deze standbeelden – in de openbare ruimte of een museum – zolang er maar aandacht is voor de keerzijde van hun handelen.

Tabel 12.2

Oordelen over verandering van standbeelden in de publieke ruimte, 16 jaar en ouder, 2018 (in procenten; n = 4752)^a

	allen	leeftijdsgroep			opleidingsniveau		
		16-34	35-64	≥65	laag	midden	hoog
verdienen een zichtbare plaats in de publieke ruimte.	14	12	14	16	14	14	14
horen er helemaal niet meer te zijn, niet in de publieke ruimte en ook niet in musea.	3	4	2	3	4	3	2
hebben een plek in de publieke ruimte mits er in een toelichting daarbij ook aandacht is voor de keerzijde van hun handelen.	31	29	31	33	28	25	41
horen er meer van te zijn, bijvoorbeeld in nieuwbouwwijken.	3	3	3	3	3	4	2
horen in een museum zodat er ook volop aandacht is voor de keerzijde van hun handelen.	31	28	32	32	28	32	33
geen mening	19	24	19	14	24	22	8

- a 'Jan Pieterszoon Coen was in de 17^e eeuw zeevaarder en bevelvoerder van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc). Hij heeft veel voor de voc betekend, maar om de productie van nootmuskaat veilig te stellen, heeft hij door moord en deportatie het eiland Banda ontvolkt. Hoe denkt u dat we met standbeelden van mensen zoals Jan Pieterszoon Coen moeten omgaan? Welk van onderstaande meningen komt het meest met uw mening overeen? Standbeelden van historische figuren zoals Jan Pieterszoon Coen ...'

Bron: SCP, DAN'18, gewogen data

Naar opleiding tekenen zich alleen verschillen af bij geen mening en bij de mening dat die standbeelden een plek hebben in de publieke ruimte mits er ook aandacht is voor de keerzijde van het handelen van de afgebeelde historische figuren. Deze twee antwoordopties zijn communicerende vaten: hogeropgeleiden kiezen aanzienlijk vaker voor een plaats in de publieke ruimte met uitleg en hebben minder vaak geen mening. Naar leeftijd bestaat er in dit opzicht minder verschil, al hebben jongeren wat vaker geen mening.

Zwarte Piet

In de focusgroepgesprekken (Koomen en Van Fessem 2018) bleek erfgoed, ook het omstre-den erfgoed, verbonden met gevoelens van gezelligheid en saamhorigheid, vooral bij de lageropgeleiden en vooral kerst en pakjesavond. Men noemt het een stukje traditie, waar-van men zegt: ‘daar moet je niet aankomen’. De Zwarte Piet-discussie ontstond bij een aantal groepen spontaan. Sommige deelnemers uitten zich fel en emotioneel over de bedreiging van tradities. Anderzijds werd soms ook de andere kant van dit gevoel van saamhorigheid en gezelligheid belicht, namelijk dat andere groepen zich hierdoor uitgeslo-ten kunnen voelen (Amsterdam, hogeropgeleiden):

Ik vind dat we onze samenleving ook moeten ontwikkelen. Kijk naar Zwarte Piet. Ik vind het goed dat dat weggaat. Ik vind het een bedreiging dat sommige mensen er zo aan vasthouden.

In die gesprekken overheerste het gevoel dat men van Zwarte Piet af moet blijven, dat de traditie niet racistisch is en dat met het veranderen of zelfs afschaffen van Zwarte Piet het einde zoek is:

Dat zijn onze feesten; kerst, Pasen, Pinksteren, en vooral blij af van Zwarte Piet ...

Te tolerant. Dit is wel negatief, maar men hoort steeds vaker dat mensen met een andere cultuur hun wil willen opleggen aan ons. Ik heb er bijvoorbeeld bij Zwarte Piet nooit aan gedacht dat dit iets te maken zou hebben met onderdrukking van zwarte mensen, maar alles met een schoorsteenveger en zijn maatje, die bij ons ieder jaar de schoorsteen kwam vegen.

Sinterklaas met Zwarte Piet, want Piet is dan wel gebaseerd op een slaaf uit vroeger tijden.

Hij is getransformeerd tot een vriendelijke, behulpzame, goedlachse kindervriend. Als je alles uit lang vervlogen tijden met de bril van nu gaat beoordelen dan kan er nog veel meer uitgebannen worden.

De laatste jaren laaiden bij de nadering van het sinterklaasfeest de meningsverschillen over Zwarte Piet als onderdeel van dat feest hoog op, niet in het minst in 2018. We besteden hier wat extra aandacht aan, omdat uit hoofdstuk 8 naar voren komt dat deze discussie in veel opzichten symbool staat voor de verschillende standpunten die men inneemt in een debat over nationale identiteit (vgl. Dekker en Den Ridder 2019; Euwijk en Rensen 2017). Onze peiling van de standpunten over Zwarte Piet dateert van medio 2018, voorafgaand dus aan de gebeurtenissen rond de intocht in november van dat jaar.

Ruim de helft van de ondervraagden (56%) zag toen in Zwarte Piet een traditioneel onderdeel van het sinterklaasfeest dat onveranderd moet blijven, 17% vond dat Zwarte Piet onveranderd moet blijven als een grote meerderheid van de bevolking dat wil, 16% voelde zich ongemakkelijk bij deze traditie en zou Zwarte Piet graag vervangen zien door een roetveeg- of kleurenpiet (tabel 12.3). Slechts een klein deel (4%) wilde het liefst van Zwarte Piet af, vanwege connotaties van racisme (3%) of slavernijverleden (1%). In de meningen over Zwarte Piet bestaat enige tekening naar leeftijd en opleiding: vooral jongeren en hoger-opgeleiden vinden het tijd voor verandering (vgl. Van Engelen 2018).

Tabel 12.3

Oordelen over verandering van Zwarte Piet, 16 jaar en ouder, 2018 (in procenten; n= 4852)^a

	allen	leeftijdsgroep			opleidingsniveau		
		16-34	35-64	≥65	laag	midden	hoog
is een traditioneel onderdeel van het sinterklaasfeest dat onveranderd moet blijven.	56	45	58	66	61	62	44
is een ongelukkige traditie op basis van een racistische stereotypering, Sinterklaas moet zo snel mogelijk zonder Zwarte Piet verder.	3	4	2	1	2	2	4
is een onderdeel van de sinterklaas-traditie dat moet blijven als een grote meerderheid van de bevolking dat wil.	17	16	17	21	15	18	20
is een traditie met ongemakkelijke bijmaak, het sinterklaasfeest is prima te vieren met roetveegpiet en kleurenpiet.	16	21	16	9	12	10	27
is een traditie die verwijst naar het slavernijverleden, Sinterklaas moet zo snel mogelijk zonder Zwarte Piet verder.	1	3	1	0	1	1	2
geen mening	7	12	7	3	9	8	4

a 'Het zal u niet zijn ontgaan dat er verschillend gedacht wordt over Zwarte Piet als onderdeel van het sinterklaasfeest. Hoe denkt u dat we met Zwarte Piet moeten omgaan? Welk van onderstaande meningen komt het meest met uw mening overeen? Zwarte Piet ...'

Bron: SCP, DAN'18, gewogen data

Deze eenmalige meting laat helaas geen trends zien. Cijfers van onderzoeksbureau I&O Research doen dat wel: in 2016 vond 80% van de ondervraagden de discussie over het uiterlijk van Zwarte Piet niet terecht, twee jaar later was dit gedaald naar 68%, een daling die bijna geheel is toe te schrijven aan hogeropgeleiden (I&O Research 2018). Daarmee is de discussie wat genormaliseerd, in de zin dat die discussie minder vaak onterecht gevonden wordt. In die twee jaar daalde het aandeel ondervraagden met de mening dat Zwarte Piet zwart moet blijven van 65% naar 50%. De steun voor een ander uiterlijk groeide (van 32% naar 44%). Vooral jongeren waren in 2018 vaker die laatste mening toegedaan (I&O

Research 2018). Anders dan die eerdere onderzoeksresultaten heeft onze informatie niet slechts betrekking op hoe men denkt over het al dan niet aanpassen van Zwarte Piet, maar is daarin ook de motivatie daarachter in beeld gebracht.

Mensen met een migratieachtergrond zijn in enquêtes vaak ondervertegenwoordigd, waarbij bovendien een vertekening optreedt doordat vooral hogeropgeleiden meedoen aan enquêtes, zodat het beeld niet volledig representatief is. Dat geldt ook voor de enquête waarop bovenstaande tabellen berusten. Om dit probleem te ondervangen laat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sinds 2006 periodiek een speciale enquête onder minderheden uitvoeren: de Survey integratie minderheden (SIM). De laatste SIM, uit 2015, bevatte twee vragen over Zwarte Piet. Daaruit bleek enerzijds dat men binnen alle herkomstgroepen vaker niet dan wel van mening is dat Zwarte Piet kwetsend is en anderzijds dat aanzienlijke verschillen bestaan naar migratieachtergrond (tabel 12.4). Slechts een paar procent van de autochtone Nederlanders was van mening dat Zwarte Piet kwetsend is, tegen drie tiende van de mensen met een Surinaamse migratieachtergrond en een derde van de mensen afkomstig uit Somalië. Op de vraag of Zwarte Piet veranderd mag worden reageerden degenen met Marokkaanse, Surinaamse en (vooral) Somalische achtergrond vaker positief dan negatief, bij de andere (herkomst)groepen was het omgekeerde het geval. Na autochtonen en Polen (die in hun thuisland overigens ook Sinterklaas vieren, maar dan op 6 in plaats van 5 december) bleken mensen met een Turkse achtergrond het vaakst van mening dat Zwarte Piet niet kwetsend is en niet veranderd mag worden.

Tabel 12.4

Twee stellingen over Zwarte Piet naar herkomstgroep, 15 jaar en ouder, 2015 (in procenten)^a

	Autochtoon Nederlands	Marokkaans	Turks	Surinaams	Antilliaans	Poolen	Somalisch
Zwarte Piet is kwetsend.							
(helemaal) mee eens	4	26	18	30	25	10	34
(helemaal) niet mee eens	88	40	56	50	56	72	41
verschilscore	-84	-15	-39	-19	-31	-62	-7
Zwarte Piet mag veranderd worden.							
(helemaal) mee eens	16	33	23	41	35	12	42
(helemaal) niet mee eens	70	28	48	36	44	58	22
verschilscore	-53	5	-25	5	-10	-45	20

a n = 1051 (autochtone Nederlanders), 948 (Marokkanen), 924 (Turken), 1048 (Surinamers), 1104 (Antillianen), 626 (Somaliërs), 1129 (Polen).

Bron: SIM 2015 (SCP), gewogen data

Stedelijkheid

Er bestaan verschillen over het al dan niet aanpassen van nationale feestdagen en (vooral) van Zwarte Piet naar gelang men stedelijk of juist landelijk woont (tabel 12.5). In zeer stedelijke gebieden wil een derde Zwarte Piet graag laten zoals hij is, versus twee derde in niet-stedelijke gebieden. Rond nationale feestdagen doet zich een minder groot verschil in dezelfde richting voor. Meningingen over de omgang met standbeelden van historische figuren geven geen tekening naar stedelijkheid te zien.

Tabel 12.5

Nationale feestdagen, standbeelden en Zwarte Piet laten zoals het is, 16 jaar en ouder naar stedelijkheid, 2018 (in procenten; n = 4825)

	allen	zeer stedelijk	sterk stedelijk	matig stedelijk	weinig stedelijk	niet-stedelijk
Nationale feestdagen onveranderd laten.	56	45	55	59	56	62
Zwarte Piet onveranderd laten.	56	33	53	61	64	67
Standbeelden onveranderd laten. ^a	17	16	16	17	18	16

a Of er zelfs meer van plaatsen, bijvoorbeeld in nieuwbouwwijken.

Bron: SCP, DAN'18, gewogen data

Ook naar provincies tekent zich enig verschil af, opnieuw het meest rond Zwarte Piet en nauwelijks rond standbeelden. In Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Groningen is ongeveer de helft van de ondervraagden voor een onveranderde Zwarte Piet, elders is dat meer, het meest in Limburg, waar een ruime meerderheid het liefst ziet dat Zwarte Piet blijft zoals hij is.

Deze verschillen hangen voor een deel samen met leeftijd, opleiding en migratieachtergrond. In de grote steden (en) in de Randstad wonen meer hogeropgeleiden, jongeren en mensen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond, bevolkingsgroepen die welwillender staan tegenover het veranderen van Zwarte Piet.

12.4 Pantser of ruggengraat, een uitdaging voor cultuurbeleid

Een samenleving vol gepantserden drijft in argwaan uiteen; een maatschappij van mensen met cultuur als ruggengraat kan groeien naar eenheid in verscheidenheid. (ocw 1995: 4)

Democratisering van erfgoed en identiteit

Twee eeuwen geleden is niet in een enquête gepeild hoe mensen dachten over erfgoed en identiteit van het (destijds hagelnieuwe) Koninkrijk der Nederlanden (met destijds andere grenzen). Het volk werd niet gehoord, de vorming van de nationale identiteit was een zaak van de nationale elite (de vorming van het Koninkrijk zelf was overigens een zaak van de internationale elite). Ook de verzuilde (deel)identiteiten die later in de negentiende eeuw

als reactie op de neutrale staat ontstonden waren top-down georiënteerd, getuige bijvoorbeeld de Bisschoppelijke Mandementen uit 1868 en 1954, waarin de noodzaak van katholiek onderwijs respectievelijk van organisatie in eigen kring werd benadrukt.

Heden ten dage overheerst de geest van het individualisme. Die staat haaks op een van staatswege of op een met beroep op levensbeschouwing opgelegde identiteit. Het (post)moderne individu acht zichzelf aan zet. Identiteitstoekenning is gedemocratiseerd in de zin dat ieder voor zich over de eigen identiteit beslist, alsmede over het eigen beeld van de collectieve identiteit. Dit geldt ook voor de erkenning en de duiding van erfgoed, zoals bij vragen of het uiterlijk van Zwarte Piet al dan niet naar slavernij verwijst en of historische figuren als Jan Pieterszoon Coen al dan niet vooral helden zijn. De huidige randvoorwaarden bij de toekenning – of beter: toe-eigening – van erfgoed en identiteit zijn anders dan de vroegere.

Actuele randvoorwaarden

Decennia na de ontzuiling en na decennia van globalisering is er hernieuwde behoefte aan een ruimtelijk afgebakende collectieve identiteit. Niet voor iedereen volstaat een abstracte bovenationale identiteit. Deels voorzien regionale identiteiten daarin. Daarnaast herleeft de behoefte aan een nationale identiteit. Een globaliserende wereld met vervagende identiteiten roept een hang naar houvast op, mede omdat, Elchardus (1996) parafraserend, niet iedereen er uit eigen beweging voor koos om te globaliseren, maar men deels ervoer ‘geglocaliseerd te worden’. Dit vormt een voedingsbodem voor een beroep op vertrouwde beelden van erfgoed en identiteit of op ankers (volgens het regeerakkoord) en voor een roep om begrenzing van de gemeenschap in een globaliserende wereld (Scheffer 2018).

De huidige identiteitsdiscussie vindt plaats in een samenleving die, anders dan voorheen, leden telt wier voorouders aan de andere kant van ‘onze’ geschiedenis van kolonialisme en slavernij stonden. In hun emancipatie vragen zij aandacht voor hun kant van die geschiedenis. Dat een emanciperende groep om een ander perspectief op het verleden vraagt is allerminst een nieuw fenomeen. Eerder gold dit voor katholieken, voor arbeiders en voor vrouwen (Fukuyama 2018). Hun perspectief op de geschiedenis leidt tot ongemakkelijke vragen (vgl. WRR 2007). Die vragen staan op gespannen voet met een beroep op een grootse en collectieve identiteit, geworteld in een dito verleden. Het erfgoed kan dan veeleer een twistpunt dan een ankerpunt zijn. Het slachtofferperspectief, dat maatgevend is voor de kijk op de Tweede Wereldoorlog (Nederland werd onrecht aangedaan), is niet de maat der dingen voor de kijk op eerdere episoden in de Nederlandse geschiedenis, zoals kolonialisme en slavernij (waarin door Nederland anderen onrecht werd aangedaan).

De huidige discussie draagt de sporen van de nu beschikbare social media. Daarin kan een ieder zijn of haar mening laten horen. Behalve dat men op die social media soms fel discussieert, doet zich er het fenomeen voor dat men er vooral meningen van gelijkgestemden zoekt of via algoritmen voorgeschoteld krijgt. Sinds de komst van op smaak toegesneden zenders geldt op televisie tot op zekere hoogte hetzelfde. Naarmate men zich terugtrekt in informatiebubbels of zelfs in echokamers met vooral gelijkgestemden groeit de kans op gescheiden belevingswerelden (Bos et al. 2014; RMO 2011), waarin naast elkaar heel

verschillende beelden van erfgoed en identiteit worden getoond, bepleit en gevierd. In weerwil van de geest van individualisme zijn in de smaak- en oordeelsvorming patronen en een hang om te 'kiezen voor de kudde' te onderkennen (Duyvendak en Hurenkamp 2004; Elchardus 2002; zie ook hoofdstuk 8). Ook ten tijde van verzuilde scholen, bibliotheken, kranten en omroepen waren de leefwerelden gescheiden. Zo leefden er uiteenlopende beelden over wat er memorabel was aan de gebeurtenissen in Den Briel in 1572 (Noordervliet 2018; Pleij 2014): voor protestanten een heldhaftige opstand van de Geuzen, voor katholieken een laffe moord op geestelijken (de martelaren van Gorcum). Maar anders dan in het verzuilde model is er nu geen afstemming tussen politieke elites om er de scherpe kantjes af te halen en tot een vorm van maatschappelijk 'living apart together' te komen. De 'polder' heeft wel een functie bij beslissingen over materiële zaken, maar er is geen nationaal polderoverleg om te komen tot compromissen over immateriële zaken zoals identiteit.¹¹

De noodzaak tot oordeelsvorming

Met discussies over standbeelden, straatnamen en de intocht van Sinterklaas zagen gemeenten zich in de praktijk echter wel tot oordeelsvorming genoodzaakt.¹² Om hen daarbij van dienst te zijn schreef de Nederlandse Unesco Commissie (nuc) een brochure over de omgang met betwist erfgoed, want 'Beleidsmakers staan in de eenentwintigste eeuw voor de uitdaging een nieuwe erfgoedpolitiek te ontwikkelen voor een veranderende samenleving' (nuc 2018: 6). Men constateerde dat dit lastig is, omdat erfgoedbeleid sinds het begin van de negentiende eeuw het project van de staatsvorming diende, waarin grootse daden van de dominante groep de boventoon voerden boven het onrecht dat daarbij anderen is aangedaan.¹³ Men onderscheidde drie strategieën die beleidsmakers ten aanzien van betwist erfgoed kunnen volgen: verwijderen (zoals in Zuid-Afrika en in het zuiden van de vs), aanpassen (zoals in ons land het omdopen van het Van Heutsz-gedenkteken tot het Monument Indië-Nederland) (zie Raad voor Cultuur 2019: 39) of behouden (al dan niet met kleine aanpassingen, zoals het beeld van Jan Pieterszoon Coen met een andere tekst op de sokkel).

Ook musea en media zien zich tot oordeelsvorming geroept. In de museale wereld is een beweging gaande om andere termen voor het verleden te gebruiken (Modest en Lelijveld 2018). Zo heeft in menig museum het woord slaaf inmiddels plaatsgemaakt voor de aanduiding tot slaaf gemaakte. De publieke omroep heeft in haar berichtgeving bij het benoemen van huidskleur het woord blank vanwege de positieve klank ervan vervangen door het neutralere woord wit. Die omroep heeft ongewild ook een voortrekkersrol gekregen in de vormgeving van de al dan niet zwarte Piet.

Erfgoed en identiteit zijn gelaagd

Erfgoed neemt dagelijks toe, net als de mogelijkheden het te bewaren. Dat alleen al dwingt tot de keus wat wel en wat niet te koesteren. Niet alles 'uit grootmoeders kastje' (Donker 2013) is die moeite waard. In het geval van historische figuren uit de tijd van voc en wic is het aantal monumenten overigens best te overzien. Daar is niet zozeer het volume van het

erfgoed problematisch, wel de vragen of, waar en hoe dat te presenteren en wie bij die beslissingen ‘aan tafel zitten’. Wat erfgoed is en hoe daarnaar te kijken zijn steeds keuzes in het heden. De kijk erop verandert, er zijn meerdere perspectieven mogelijk. En er zijn meerdere betrokkenen. Meer dan voorheen is daarbij aandacht voor het bottom-up perspectief: ‘Een belangrijke uitdaging is om alle inwoners bij het erfgoed te betrekken. Dat kan alleen als de verhalen die over het erfgoed verteld worden zo veel mogelijk mensen aanspreken en aansluiten op de samenstelling en belangstelling van de inwoners van het Nederland van nu’ (ocw 2018b: 20).

Niet alleen erfgoed is zowel dynamisch als gelaagd. Identiteit is dat eveneens. Het is een optelling van deelidentiteiten, een optelling die niet voor iedereen of altijd dezelfde uitkomst heeft. Met betrekking tot erfgoed en identiteit verwacht het nationale cultuurbeleid veel heil van kennis van de canon van de Nederlandse geschiedenis. Dit is in zoverre verrassend dat de opstellers ervan daar in hun verantwoording zelf nadrukkelijk afstand van namen. Zij zagen de canon ‘niet als vehikel van nationale trots’. De canon ‘als tweespan met veronderstelde Nederlandse identiteit’ leek hen ‘een slechte keus’: ‘het is al complex genoeg de canon in het vizier te krijgen zonder deze te hypothekeren met het even zware als dunne begrip nationale identiteit’. ‘De canon kan wellicht het collectief geheugen van het land weerspiegelen, maar nooit de identiteit ervan. De canoncommissie noemde nationale identiteit een bedrieglijk en zelfs gevaarlijk begrip. Wel zag men een bijdrage van de canon aan burgerschap, doordat de canon de samenleving een referentiekader verschaft. Maar ook wees de commissie op het open en dynamische karakter daarvan. De historicus Geyl citerend – ‘Geschiedenis is een discussie zonder einde’ – wees men erop dat ‘ook de canon kan verkeren’ en ‘niet in beton is gegoten’. Verwijzend naar voortschrijdend inzicht in vrouwenemancipatie en kolonialisme erkende men dat de canon er decennia geleden anders zou hebben uitgezien dan nu (Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon 2006: 12-13, 23-24, 75-77).

De Nederlandse Unesco Commissie betwijfelde het bestaan van zoiets als een collectief geheugen, en trok de conclusie dat het niet altijd zal lukken één verhaal te formuleren waarin iedere betrokkene zich herkent (zie ook hoofdstuk 4). In dat geval achtte men het goed om de diversiteit aan perspectieven te accepteren: ‘Wanneer consensus over het collectieve verhaal buiten bereik ligt, kan als alternatief worden geprobeerd de verschillende groepen [...] elk op hun eigen manier te bedienen’ (NUC 2018: 11). Dat consensus over het collectieve verhaal niet altijd voor het oprapen ligt blijkt ook uit het al genoemde voorbeeld van de geschiedenis van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog. Daar is het streven nu om te komen van een collectief verbindend trauma naar een collectief verbindende toekomst (Commissie Cohen 2015). Aangaande de Tweede Wereldoorlog was en is echter niet altijd sprake van een collectief verbindend trauma. Rond kolonialisme en slavernij is dat nog minder het geval en ligt een collectief verbindend verhaal minder voor het grijpen.

Complicatie hierbij is dat wat op enig moment tot het erfgoed wordt gerekend, en hoe dat wordt gewaardeerd, op actuele behoeften en beelden berust. Wat men tot erfgoed rekent is minstens deels veeleer de uitkomst van een gewenste of gekoesterde identiteit dan

andersom (Oosterbaan 2014). Dat kan niet alleen een collectief verhaal maar ook een collectief geheugen in de weg staan.

Identiteit en erfgoed: handelingsperspectieven voor de overheid

Wat kan de rol van de rijksoverheid zijn in de huidige situatie, waarin:

- mensen wier voorouders aan de andere kant van de geschiedenis stonden kritische vragen stellen bij het erfgoed;
- mensen die globalisering vooral ervaren als iets wat hen ongevraagd overkwam verlies voelen bij het aan de orde stellen van die vragen;
- het in de tijdgeest besloten ligt dat mensen zich een eigen oordeel vormen over zaken als erfgoed en identiteit;
- dit deels gebeurt in gescheiden werelden van betekenisgeving;
- het op nationaal niveau ontbreekt aan gremia om over immateriële kwesties al ‘polderend’ te komen tot collectieve oordeelsvorming.

Een gevoel van nationale identiteit spreekt niet voor zich. Frijhoff (2007) karakteriseerde de identiteitsvorming in de eerste helft van de negentiende eeuw, na een periode van veranderende grenzen en loyaliteiten, als een beperkende en verheerlijkende poging om deelidentiteiten uit te gommen en op te doen gaan in een overkoepelende nieuwe nationale identiteit (zie hoofdstuk 2 en 4). Naast dit opgelegde model noemde hij twee organisch gegroeide modellen: het participatiemodel uit de Gouden Eeuw, dat door erkenning van groepsidentiteiten de opname van buitenstaanders mogelijk maakte, en het multiculturele model van de verzuiling dat het naast elkaar bestaan van naar binnen gerichte levensbeschouwelijke deelidentiteiten faciliteerde, beide onder voorwaarde van loyaliteit aan het grotere geheel.

Waar staat het huidige rijks(cultuur)beleid op de lijn tussen een opgelegde uniforme identiteit en een organisch gegroeid samenstel van deelidentiteiten? Welke antwoorden zijn er te geven op de door de Nederlandse Unesco Commissie geformuleerde uitdaging om een nieuwe erfgoedpolitiek te ontwikkelen?

Er lijken ons drie mogelijke rollen van de overheid te onderscheiden: een afzijdige overheid, een faciliterende overheid en een normstellende overheid. Er zijn uiteraard nuances en gradaties denkbaar, terwijl het bovendien zo is dat de overheid tegelijkertijd meerdere rollen kan spelen.

Een afzijdige overheid

Premier Rutte heeft bij herhaling gezegd de invulling van het sinterklaasfeest geen regeringszaak te vinden (Kammer en Valk 2018). In dit standpunt klinkt de echo door van zijn liberale voorganger Thorbecke, die vond dat de regering geen oordelaar van kunst is. Op dat standpunt is heden ten dage nog altijd het cultuurbeleid geënt, inclusief het beleid ten aanzien van het erfgoed. En aangezien ook media en musea op afstand van directe regeringsbemoeyenis staan, is de omgang van media en musea met het erfgoed evenmin

een regeringszaak. Dit is te kenschetsen als de positie van een afwachtende overheid, die het aan de samenleving overlaat hoe met erfgoed en identiteit om te gaan.

Een faciliterende overheid

Tegelijk speelt de rijksoverheid een actievere rol door faciliterend te handelen. Het cultuurbeleid heeft al decennia het duale doel bij te dragen aan het culturele aanbod en aan de spreiding daarvan, al heeft de overheid, zoals zojuist vermeld, inhoudelijke beslissingen op afstand gezet. Met steun aan cultuur faciliteert de overheid toegang tot cultuur voor burgers, zonder hen tot bepaalde keuzes te dwingen. Wat burgers met het geboden aanbod doen ligt buiten het bereik van het cultuurbeleid. De overheid bemoeit zich niet dwingend met de invulling van de vrije tijd, daar zijn individuele autonomie en consumentensoevereiniteit maatgevend.

Op het onderwijs heeft de rijksoverheid wel invloed. Daar toont het regeerakkoord met aandacht voor het Wilhelmus, een bezoek aan het Rijksmuseum en een leidende rol voor de canon accenten die enigszins terug doen denken aan de vroegere Agent van Nationale Opvoeding ter ‘vorming der Nationale Zeden’. Het toeval wil echter dat het Rijksmuseum juist nu een tentoonstelling over de slavernij voorbereidt, zodat schoolklassen die dat museum bezoeken de kans lopen daar met die ongemakkelijke kant van het nationale erfgoed in aanraking te komen, een keus die de vroegere Agent vast niet zou hebben gemaakt (nog los van het feit dat ons land pas ruim nadien als een der laatste landen de slavernij afschafte). Ook de canon besteedt aandacht aan slavernij en kolonialisme, terwijl de opstellers ervan nadrukkelijk afstand bewaarden tot een opgelegde identiteit. De minister van ocw toonde zich in haar beleidsstukken genuanceerder over het erfgoed dan het regeerakkoord. Bij haar staat de normstellende Agent minder en de gelaagdheid van erfgoed meer op de voorgrond. Daarmee faciliteert de overheid in de praktijk vooral het kennisnemen van een gelaagd verleden.

Het is ook in de geest van decennia faciliterend cultuurbeleid dat de overheid inzet op het bevorderen van een collectief kennisreservoir. In het moderne sturingsjargon is dit te duiden als het vormgeven van de keuzearchitectuur zonder keuzes af te dwingen. Het bevorderen van zo’n kennisreservoir vergt in de actuele situatie een inspanning om de diversiteit van perspectieven te borgen, zodat niet alleen het dominante verhaal wordt verteld en gehoord, als een eerste stap in de richting van mogelijk een collectief beleefd verleden en een collectief beleefde identiteit. Daarnaast vergt het een inspanning om draagvlak en erkenning te vinden voor die diversiteit van perspectieven. Want in de ogen van degenen die sterk hechten aan het eigen enkelvoudige perspectief van een groots nationaal verleden kan een breed en gelaagd perspectief in de kwade reuk staan een elitair standpunt te zijn. Zij zullen zich afvragen met welk recht de overheid ze meerdere perspectieven opdringt en waarom ze open zouden moeten staan voor wat zij mogelijk zien als een ‘weg met ons’-perspectief.

Het is geen geringe uitdaging om recht te doen aan de uiteenlopende perspectieven op en gevoelens over het erfgoed, een punt dat met name rond de geschiedenis van kolonialisme en slavernij actueel is. Daar botst een gepantserd beeld van de nationale identiteit op

initiatieven om dat beeld bij te buigen. Die uitdaging is des te groter omdat die zich bevindt op het snijvlak van educatie en emancipatie. Beleid dat beoogt de burger van dienst te zijn met informatie, staat op gespannen voet met de geest van individualisme waarin men zelf beslist wat men tot erfgoed en identiteit rekent. Zelfs een overheid die borg staat voor evenwichtige informatie, en voor vaardigheden om met informatie om te gaan, kan de schijn tegen hebben dat het gaat om elitaire inmenging in het recht om zich naar eigen inzicht een eigen beeld van erfgoed en identiteit te vormen. De regering geniet slechts het vertrouwen van ongeveer de helft van de bevolking en is dus zeker niet voor iedereen een onverdachte bron (Dekker en Den Ridder 2019). Informatie van overheidswege kan dus als ongewenste inmenging worden ervaren.¹⁴

Een normstellende overheid

Er zijn overigens diverse beleidsterreinen waar de rijksoverheid zich minder terughoudend toont in het stellen van normen. Te denken valt bijvoorbeeld aan thema's als vrouwen-emancipatie, homoseksualiteit, gezondheid en duurzaamheid. Op elk van die vlakken neemt de overheid nadrukkelijk positie in en op geen van die vlakken wordt die positie door ieder individu in gelijke mate gedeeld. Vraagt ook het thema erfgoed en identiteit om normstelling door de rijksoverheid? Is er de noodzaak van een nieuwe erfgoedpolitiek, zoals de Nederlandse Unesco Commissie dat verwoordde? Of tekenen zich met de veranderde tekst bij het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen, met de geleidelijke verschuiving in de opinie over en uitdossing van Piet en met aanpassingen in de presentatie van het koloniale verleden in musea en media al de contouren af van een nieuwe norm en een nieuw normaal? Kunnen die, niet zonder groeipijn, uitgroeien tot een nieuwe ruggengraat, waarbij stilaan de gepantserde stellingen verlaten kunnen worden? Zou een stellingname van de overheid in deze olie op de golven of olie op het vuur betekenen?

Erfgoed is niet alleen wie we zijn en wat we vieren (Strouken 2010, 2015). Het is ook een kristallisatiepunt in een grotere cultuurstrijd, die ook in andere landen speelt. In die zin is erfgoed proeftuin dan wel strijdperk van een mondialiserende samenleving (KIEN 2018). De wens van emanciperende groepen om ook hun identiteit erkend te zien stuit er op beelden van identiteit die nog in het teken staan van een eerder ontwikkelde norm. Aanpassing daarvan leidt tot verliesgevoelens bij de voorheen dominante groep. Een deel daarvan trekt een streep en verdedigt het omstreden erfgoed vanuit een 'tot hier en niet verder'-houding. Deze onderliggende cultuurstrijd verklaart de heftigheid waarmee sommige discussies worden gevoerd. In de arena van de identiteitspolitiek is erfgoed momenteel veeleer een pantser waarachter emanciperende groepen erkenning zoeken respectievelijk waarachter van oudsher dominante groepen de eigen cultuur verdedigen, dan een ruggengraat van een gedeeld collectief verleden.

De vraag is of het stellen van een nieuwe norm c.q. het definiëren van een nieuw wij door de rijksoverheid tot meer rust of juist tot meer vuur in deze discussie zou leiden.

Die nieuwe norm zou hoe dan ook vooral een richtpunt moeten zijn, met ruimte voor meerdere verhalen en interpretaties, zoals het orthodoxe christenen niet verboden is hun mening over homoseksualiteit te verkondigen. Nederland is geen land van gewetens-

dwang. Maar met het toestaan van afwijkingen van een eventuele norm is wel een nieuwe norm gesteld, een nieuw wij omschreven, dat als nieuwe ruggengraat mogelijk rust en zekerheid geeft. Wellicht werkt dit echter alleen wanneer de overheid een dominante norm bekrachtigt die een meerderheid al als vanzelfsprekend ervaart (Gould 2003) en kan normstelling door de rijksoverheid te vroeg komen en de cultuurstrijd en de vorming van pantser juist verder aanwakkeren. Eerder waarschuwde de WRR (2007) voor het inzetten op een perspectief waarin één nationale identiteit centraal staat: de raad vreesde dat dat contraproductief zou werken, ten faveure van meervoudige processen van identificatie (zie ook hoofdstuk 4).

Momenteel ziet de rijksoverheid rond het thema erfgoed en identiteit af van de normstellende rol, wordt met de mond deels de afzijdige rol beleden, maar is de facto vooral sprake van de faciliterende rol.

Noten

- 1 Ondanks de retoriek van het individualisme komt die identiteit niet zo volstrekt autonoom tot stand, maar staat men bloot aan de invloed van het onderwijs, de media en de marketing waarmee men in aanraking komt (Duyvendak en Hurenkamp 2004; Elchardus 2002).
- 2 Zie het Sociaal en Cultureel Rapport 2012 voor een uitgebreidere verhandeling over de recente geschiedenis van de Nederlandse cultuurpolitiek (Van den Broek 2012).
- 3 Overigens is het zo dat de rijksoverheid met de ocv-cultuurbegroting ‘slechts’ ruim een kwart (27%) van de totale overheidsbijdragen aan cultuur voor haar rekening neemt. Nederlandse gemeenten geven daar samen veel meer aan uit (ruim 60% van de totale overheidsuitgaven aan cultuur). De rest is voor rekening van de provincies (Van den Broek en Gieles 2018: 54-57). Daarbij dient aangetekend dat rijksuitgaven anders dan via de ocv-cultuurbegroting, zoals vws-uitgaven aan herinneringscentra over de Tweede Wereldoorlog, daarin niet verdisconteerd zijn.
- 4 Ofschoon die toon er zeker niet afwezig was: ‘Volkscultuur (immaterieel erfgoed) is wat mensen samen beoefenen en wat hen verbindt’ (ocw 2018a: 15). In vergelijkbare optimistische bewoordingen schreef de Raad voor Cultuur (2019: 38) onlangs: ‘De meerstemmigheid vergroot ook het eigenaarschap van erfgoed door de maatschappij.’
- 5 Ruggengraat-zonder-n is conform de toenmalige spelling.
- 6 Zie de onderzoeksverantwoording in hoofdstuk 18 en daarnaast ook Koomen en Van Fessem (2018).
- 7 Dat wil zeggen het ‘testblokje’ met vragen dat in februari 2018 door onderzoeksbureau I&O Research is uitgevraagd, zie de onderzoeksverantwoording voor meer informatie.
- 8 Erfgoed is inmiddels een dermate belangrijk thema dat het rond verkiezingen deel uitmaakt van kieswijzers op internet en van verkiezingsdebatten op televisie.
- 9 In de onderzoekverantwoording bij dit rapport wordt de gekozen onderzoeksmethodologie toegelicht en verantwoord. De cijfers in dit hoofdstuk zijn afkomstig uit een groot onderzoek in het LISS-panel met een nettorespons van ongeveer 5000 respondenten. Het LISS-panel is het meest geschikt, dat wil zeggen het meest representatief, voor het verrichten van sociaalwetenschappelijk onderzoek in Nederland. Uiteraard zijn de cijfers in dit hoofdstuk eveneens schattingen, omdat ook het LISS-panel mogelijk niet 100% representatief is voor de Nederlandse bevolking als geheel.
- 10 Zie de daaraan geweide glossy van het Westfries Museum (2012), gelegen aan het plein waar het standbeeld staat.
- 11 Op een lager schaalniveau wordt in de erfgoedwereld wel gewerkt aan manieren om over het erfgoed meerdere perspectieven aan het woord te laten, bijvoorbeeld door te zoeken naar de straatwaarden respectievelijk de emotienetwerken rond erfgoed (Knoop en Schwarz 2017 respectievelijk Dibbitts 2017).

- 12 Historische figuren en Zwarte Piet staan in deze meer in de belangstelling dan feestdagen, getuige ook het feit dat er glossy's verschenen over Jan Pieterszoon Coen (Westfries Museum 2012) en Zwarte Piet (Awad et al. 2015), maar niet over feestdagen.
- 13 Door critici is 'de gouden eeuw' tot 'de grauwe eeuw' herdoopt.
- 14 Daarmee past dit vraagstuk enerzijds naadloos in de spanning die per definitie aan cultuurbeleid eigen is, te weten die tussen individuele autonomie en overheidsbemoeyenis, al strekt het vraagstuk zich anderzijds ook uit tot het onderwijs- en het mediabeleid. In die zin gebruikte de Nederlandse Unesco Commissie niet geheel ten onrechte de term erfgoedpolitiek.

Literatuur

- Awad, I., e.v.a. (red.) (2015). *Piet. Handboek voor een modern Sinterklaasviering*. Amsterdam: Noturban.
- Blott, M. (2018). Erfgoed verbindt. In: *Erfgoedmagazine*, jg. 39, nr.2, p. 3.
- Boer-Dirks, E. (1993). Nieuw licht op Zwarte Piet. Een kunsthistorisch antwoord op de vraag naar de herkomst van Zwarte Piet. In: *Volkskundig bulletin*, jg. 19, nr. 1, p. 1-35.
- Bos, L., S. Kruijkemeier en C. de Vreese (2014). Gescheiden media? Sociaal-culturele verschillen in media-consumptie. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 235-254). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Broek, A. van den (2012). Cultuur tussen collectieve verantwoordelijkheid en consumentensoevereiniteit. In: V. Veldheer, J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman (red.), *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en cultureel Rapport 2012* (p. 231-253). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2018). Wisselende generaties en uiteenlopende perspectieven. In: K. Putters, A. van den Broek, A. van der Torre, M. Olsthoorn, E. van den Berg, W. Mensink, L. Vermeij, M. Coenders en A. Wennekers. *Verhalen blijven vertellen en elkaar willen begrijpen* (p. 19-34). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en Y. Gieles (2018). *Het culturele leven. 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/Het_culturele_leven).
- Commissie Cohen (2015). *Versterking van de herinnering woi11*. Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei (nc), niod instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies (niod) en Oorlogsgravenstichting (ogs).
- Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon (2006). *Entoen.nu. De canon van Nederland. Rapport van de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon. Deel A*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2019). *Burgerperspectieven 2019* | 1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2018/Burgerperspectieven_2019_1).
- Dibbits, H. (2017). *Uit de bubbel. Erfgoedprofessionals in tijden van toenemende polarisatie*. Geraadpleegd 18 september 2018 via www.boekman.nl/verdieping/boekman-extra/boekman-extra-7-erfgoedpraktijken-meerstemmig-en-digitaal/.
- Donker, B. (2013). *Uit grootmoeders kastje. Erfgoed, een kwestie van keuzes en koestering*. Amsterdam: Reinwardt Academie.
- Duyvendak, J. en M. Hurenkamp (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennip.
- Elchardus, M. (1996). *De gemobiliseerde samenleving. Tussen de oude en een nieuwe ordening van de tijd*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Elchardus, M. (2002). Op in rook? In: M. Elchardus en I. Glorieux (red.), *De symbolische samenleving. Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes* (p. 7-30). Tiel: Lannoo.

- Van Engelen, M. (2018). *De langzame maar gestage metamorfose van Zwarte Piet*. www.kis.nl/artikel/de-langzame-maar-gestage-metamorfose-van-zwarte-piet.
- Euwijk, J. en F. Rensen (2017). *De identiteitscrisis van Zwarte Piet*. Antwerpen/Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact.
- Frijhoff, W. (2007). *Dynamisch erfgoed*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Fukuyama, F. (2018). *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Ginkel, R. van (1999). *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Gould, R. (2003). *Collision of Wills*. Chicago: Chicago University Press.
- Grever, M. en K. Ribbens (2007). *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Huizinga, J. (1960). *De Nederlandse natie. Vijf opstellen*. Haarlem: Tjeenk Willink.
- I&O Research (2018). *Meningen over Zwarte Piet verschuiven. Helpt Nederlanders wil nog steeds 'zwarte' Zwarte Piet. Draagvlak voor alternatieven gegroeid. Oplossingen: zoek dialoog*. Enschede: I&O Research.
- Kammer, C. en G. Valk (2018). Haagse politici huiverig om kleur te bekennen in piet-debat. In: *nrc.nl*, 19 november 2018. Geraadpleegd 19 november 2018 via www.nrc.nl/nieuws/2018/11/19/haagse-politici-huiverig-om-kleur-te-bekennen-in-piet-debat-a2755718.
- KIEN (2018). *Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving. Kennisagenda 2017-2020*. Arnhem: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.
- Knoop, R. en M. Schwarz (2017). *Straatwaarden in het nieuwe speelveld van maatschappelijke erfgoedpraktijken*. Amsterdam: Reinwardt Academie.
- Koning, S. (2018). Zwarte Piet, een blackfacepersonage. In: *Tijdschrift voor geschiedenis*, jg. 131, nr. 4, p. 551-575. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Koomen, M. en A. van Fessem (2018). *De Nederlandse identiteit kwalitatief in beeld*. Amsterdam: I&O Research.
- Kromhout, B. (2018). *Beelden van verzet. Hoe elke generatie anders omgaat met het verzetsverleden*. Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei.
- Modest, W. en R. Lelijveld (2018). *Woorden doen ertoe. Een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Amsterdam: Tropenmuseum (www.tropenmuseum.nl/nl/over-tropenmuseum/words-matter-publicatie).
- Mussert, A. (1940). *De Hagespraak van de N.S.B. te Lunteren. Ter eere en ter nagedachtenis van Hen die vielen*. Geraadpleegd 13 augustus 2018 via www.youtube.com/watch?v=ZYC_uwqzp8A.
- NUC (Nederlandse Unesco Commissie) (2017). *Betwist Erfgoed. Nieuw beleid voor een meerstemmige samenleving*. Den Haag: Nederlandse Unesco Commissie.
- Noordervliet, N. (2018). *Door met de strijd. Nederland en opstand*. Amsterdam: Stichting CPNB.
- NUC (2018). *Betwist erfgoed. Nieuw beleid voor een meerstemmige samenleving*. Den Haag: Nederlandse Unesco Commissie.
- ocw (1995). *Discussienota Pantser of Ruggegraat. Uitgangspunten voor cultuurbeleid*. Geraadpleegd 28 februari 2018 via zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/24247.
- ocw (2018a). *Cultuurbrief. Cultuur in een open samenleving*. Geraadpleegd 22 juni 2018 via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/03/12/cultuur-in-een-open-samenleving.
- ocw (2018b). *Erfgoed telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving*. Geraadpleegd 22 juni 2018 via www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnotas/2018/06/22/erfgoed-telt-de-betekenis-van-erfgoed-voor-de-samenleving.
- Oosterbaan, W. (2014). *Identiteit, erfgoed en culturele dynamiek*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Pleij, H. (2014). *Moet kunnen. Op zoek naar een Nederlandse identiteit*. Amsterdam: Prometheus Bert Bakker.
- Pots, R. (2010). *Cultuur, koningen en democraten. Overheid en cultuur in Nederland*. Nijmegen: Uitgeverij SUN.

- Raad voor Cultuur (2019). *Met erfgoed meer ruimtelijke kwaliteit. Sectoradvies Monumenten en archeologie*. Geraadpleegd 18 september 2018 via www.cultuur.nl/upload/documents/tinymce/Met-erfgoed-meer-ruimtelijke-kwaliteit-1.pdf.
- RMO (2011). *De nieuwe regels van het spel: Internet en publiek debat*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rogier, L. (1963). Nederland van 1813 tot 1963. In: L. Rogier, D. Couvée, D. Elffers en J. Schroffer (red.), *Leven en werken in Nederland 1813-1963* (p. 8-61). Den Haag/Utrecht: Bert Bakker/Bruna.
- Scheffer, P. (2018). *De vrijheid van de grens*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Smithuijsen, C. (2005). Tijd voor een radicale cultuurpolitiek? In: F. Becker en W. van Hennekeler (red.), *Cultuurpolitiek. wbs Jaarboek 2005* (p. 17-36). Amsterdam: Mets en Schilt/Wiardi Beckman Stichting.
- Stipriaan, A. van (2014). *Een cultuur-historisch perspectief op Zwarte Piet. Repliek voor de Raad van State op de argumenten van Het Pietengilde over de Pietenkwestie in de Amsterdamse Sinterklaas-intocht en de eerdere uitspraak van de rechtbank daarover*. Geraadpleegd 22 juni 2018 via www.ninsee.nl/news/Volledige-repliek-prof-dr-Van-Stipriaan-omtrent-Zwarte-Piet-voor-Raad-van-State.
- Strouken, I. (2010). *Dit zijn wij. De belangrijkste 100 tradities van Nederland*. Beilen/Utrecht: Pharos/Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- Strouken, I. (2015). *Dit vieren wij. Van nieuwjaarsduik tot knalfest*. Beilen: Pharos.
- Westfries Museum (2012). *Coen! Geroemd en verguisd*. Hoorn: Westfries Museum, i.s.m. Vind magazine en Pol-dervondsten B.V.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.